

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА СУБОТИЦА
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
МАТИЦА СРПСКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА

Зборник радова са трећег међународног научног скупа
ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА
(Српска академија наука и уметности, Београд, Матица српска и
Филозофски факултет, Нови Сад, Градска библиотека, Суботица,
Институт за српски језик Српске академије наука и уметности,
Београд, 17–19. септембар 2001)

Редакција

Томислав Бекић, Бранислав Брборић, Јован Јерковић, Божидар
Ковачек, Александар Младеновић, Мирослав Пантић, Драгољуб
Петровић, Миломир Петровић, Мато Пижурџица, Јудита Планкош,
Слободан Реметић, Никша Стипчевић, Сретен Угричић

Главни уредник
ЈУДИТА ПЛАНКОШ

Суботица — Нови Сад — Београд
2004

ДРАГО ЋУПИЋ (Београд)

ИВИЋЕВО ИЗУЧАВАЊЕ ГОВОРА ЦРНЕ ГОРЕ

Више него иједан дијалектолог Павле Ивић је проучавао говоре Срба на свим просторима гдје живе, што значи — и у дијаспори. То истовремено значи да је проучавао штокавско наречје у цјелини, али се бавио и хрватским чакавским и хрватско-словеначким кајкавским. У изучавању народних говора постигао је најзапаженије резултате, пре-текавши чак и Александра Белића. Нема ниједног штокавског подручја чије говоре на овај или онај начин није испитивао Ивић, те се може рећи да за њега није било тајне која би се односила на историјску или савремену стварност српских дијалеката. Зашао је у најсуптилније односе у дијалектима и међу њима разрадио фонетско-фонолошки систем, посебно се задржавајући на акцентима, морфолошке промјене, лексички развој и др.

Још као тридесетогодишњи истраживач Ивић је направио синтезу штокавског наречја, средином педесетих година двадесетог вијека, дакле у вријеме када није било довољно података о штокавској дијалекатској стварности.¹ А оно што је у тој синтези речено и данас је постојано, у вријеме када је српска дијалектологија открила такоређи комплетну слику штокавског наречја. Анализом детаља, попут Вука Караџића, знао је да доведе до уопштавања, која су каснија истраживања само потврђивала и илустровала новом грађом, односно појединачним чињеницама.

Говорима Црне Горе Ивић се први пут позабавио управо у својој *Дијалектологији* из 1956. године, гдје је поред источнохерцеговачког

¹ Уп. Др Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад, 1956; исти, *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung*, Mouton and Co — 1958 — 'S-Gravenhage, те превод овога дјела: Павле Ивић, *Целокупна дела, III, Српскохрватски дијалекти — њихова структура и развој. Прва књига: Овјашта размајрања и штокавско наречје*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1994 (даље: Српски дијалекти).

дијалекта, који захвата западну половину Црне Горе, обрадио и зетско-сјенички дијалекат (касније чешће називан зетско-ловћенски), који захвата источну половину ове републике. Ту је дао цјеловиту слику говорâ Црне Горе, јасно их диференцирајући на двије цјелине — ону са новијим особинама, западну, која припада млађим новоштокавским говорима, тзв. источнохерцеговачким, и ону са старијим новоштокавским особинама, која захвата источну половину Црне Горе, тзв. зетско-сјенички дијалекат.²

Послије *Дијалектологије* (1956) Ивић је наставио дијалектолошка истраживања, испитујући говоре у њиховој дијахронији и синхронији, откривајући најзначајније елементе њиховог развоја и актуелних међудијалекатских и међујезичких односа. У тим истраживањима, у више наврата је говорио и о црногорској дијалекатској стварности, посебно у раду *Осврћ на лингвистичке методе досадашњих истраживања црногорских народних говора*.³ Ту Ивић каже: „Од свих штокавских говора они у Црној Гори су најјаче издиференцирани. Другим речима, нигде другде нема толико унутрашњих разлика на простору одговарајуће величине. Ако као мерило узмемо број становника, тај се однос још изразитије истиче. Разноликост и богатство језичких појава чине црногорске говоре посебно привлачним за науку.“⁴ Наглашава да је диференцијација изражена особито у источној зони говорâ, јер се ту јављају говори са изразитим особеностима у односу на друге, сусједне или удаљеније, што није случај са говорима источнохерцеговачког типа у Црној Гори.

Источнохерцеговачки дијалекат Ивић обрађује као цјелину, а што се Црне Горе тиче — у њој успоставља границу између овог дијалекта и зетско-ловћенског. У том дијалекту (источнохерцеговачком) нема особености које би се односиле на Црну Гору, или не макар значајних, па се на њима нећемо задржавати.

Зетско-ловћенски дијалекат, како смо видјели, захвата источни и југоисточни дио Црне Горе, а на сјевероистоку — и новопазарско подручје, до испод Сјенице, па му Ивић посвећује значајну пажњу као посебном дијалекатском идиому, који је смјештен углавном у Црној Гори. Прво о чему Ивић говори у вези с овим дијалектом јесу прозодијске особине. Констатује да је то једини дијалекат са „старијом штокавском акцентуацијом чији поједини говори чувају ту акцентуацију у свим по-

² У мноштву назива овога дијалекта, чини нам се да суштини понајбоље одговара назив источноцрногорски дијалекат, без обзира на то што се он пружа и у југозападним дјеловима Црногорског приморја.

³ Уп. *Црногорски говори*, ЦАНУ, Титоград, 1983, 31–47.

⁴ *Исто*, 31.

ложајима спроводећи је доследно⁵. Говори о тзв. староцрногорском преношењу акцента, што је карактеристично за све говоре овога дијалекта, осим за Бјелопавлиће и Васојевиће (који, строго узев, и не припадају, прозодијски макар посматрани, староцрногорским говорима, осим по осталим особинама), гдје се појављују сва четири акцента јер је ликвидирана окситонеза, па је то условило преношење кратког силазног акцента на претходни слог, чиме су добијена оба узлазна акцента. По другим акценатским особинама, дакле осим тога што се код њих ликвидира окситонеза, ови говори се ни у чему не разликују од осталих говора источне половине Црне Горе. Ивић истиче да се у староцрногорским и приморским говорима не појављује кратки силазни акценат у отвореном слогу. Ово треба кориговати, тј. допунити, староцрногорском ситуацијом, гдје у двосложним хипокористицима тај акценат на крајњем отвореном слогу алтернира са дугим силазним акценатом на првом слогу (тип: *Перѡ* и *Пѣро*), као и тиме да се у Загарачу и у Команима не појављује дуги узлазни акценат у типу *свѣла* (у оба ова мјеста је *свѣла*).⁶ У вокалском систему Ивић у овом дијалекту налази и рефлексе *ä* од полугласника и јасно му успоставља границу. Истраживања последице овога Ивићевог рада су показала да се тај рефлекс дјелимично појављује и у неким селима Бјелопавлића (Мартинићи и Гостиље).⁷ Ивић наглашава да говор Васојевића последице посавског има највећи број вокала — ако се у обзир узму прозодијски елементи: посавски их има 30 а васојевски 28. Васојевићком дјелимично можемо придружити и бјелопавлички, тј. оне његове дјелове у којима се појављује рефлекс *ä*, али без васојевске назализације, гдје се у овом говору јавља.

У овом дијалекту, каже Ивић, јавља се икавизам у дугим слоговима рефлекса јата код плавско-гусињских и подгоричких муслимана, истичући да је то аутохтона особина, гдје је: *снѣг*, *млѣко* и сл., проистекло из вриједности *џе*. Детаљно говори о јекавском јотовању сугласника *џ* и *ѡ*, затим *с* и *з* испред рефлекса јата (али за *с* и *з* и у другим положајима), а говори и о екавском рефлексу кратког јата на сектору Бијело Поље — Рожаје. Даље говори о лексичким екавизмима типа: *целивам*, *зевица*, *озледа* и сл., који су у зетско-ловћенском дијалекту једнаки са стањем у осталим штокавским говорима на западу од Црне Горе, с тим што је у Мрковићима и у Црмници број таквих екавизама већи, и наводи примјере типа: *беле*, *леб*, *врећей*. „Порекло таквих примера остаје

⁵ *Српски дијалекти*, 191.

⁶ *Исто*, 192–193.

⁷ Уп. Д. Ђупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ, XXIII, 1977, 19–21, гдје се говори о рефлексу *ä* од полугласа. Касније истраживања су показала да се овај рефлекс повремено чује и западније, у селу Риблаку код Острога.

нејасно јер до сада није доказан неки стари контакт са екавским говори-ма преко северне Албаније“, каже Ивић.⁸ О овим контактима нијесу чињена детаљна истраживања, али треба претпоставити да је комуникација јужна Црна Гора — Шаља — Метохија — Косово, управо преко сјеверне Албаније, у периоду прије доласка Турака постојала, можда онајвише везама које је омогућавало дечанско властелинство.

Ивић констатује да су потребна нова истраживања за разјашњење појаве назализације дугог *ä* у неким дјеловима источне Црне Горе дуж албанске границе.

Финална секвенца *-ao* у већини говора дала је *-a*, док се у неким периферним говорима задржава, или пак изузетно ријетко даје *-o*.⁹

Ивић помиње и дјелимичну палатализацију сугласника *k* и *g*, углавном дуж албанске границе. Ово је, по нашем мишљењу, дошло не арбанашким утицајем, већ је условљено наредним вокалом предњег реда (укључујући *tu* и *ä*), који своју мекоћу преноси на ове сугласнике, као што је у тим истим говорима преноси на *l*.

Од синтаксичких особености, о којима говори Ивић, наводимо непостојање опозиције између падежâ мјеста (у овом случају, локатива или инструментала) и акузатива с предлозима за мјесто: *y*, *na*, *међу*, *над*, *пред*, *под* (Спава у кревет; Живи у Подгорицу; Метни под главом кушин и сл.).

Једно од првих питања о којима Ивић расправља у раду *Осврћ на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских говора* је-сте и питање одређења за који од постојећих назива ове скупине говора. Он се не опредјељује ни за један од постојећих назива: зетско-ловћенски, зетско-горњополимски, зетско-сјенички, зетско-јужносанџачки, зетски. Износи предности и недостатке свих ових назива посебно. У каснијим радовима најчешће се опредјељује за полусложеницу „зетско-сјенички“.¹⁰

Ивић констатује да су говори Црне Горе испитивани више него ма који други штокавски говори, и то захваљујући прије свега чињеници што се нашло доста лингвиста из Црне Горе који су, послје Вука и Решетара, дијалектологији посвећивали посебну пажњу, а већина лингвиста који потичу из Црне Горе а живе у Србији бавили су се испитивањима говора Црне Горе. Испитивачи су дали доста грађе о језичким

⁸ Уп. П. Ивић, *нав. дјело*, 199. Лик *леб* има ширу ареу и захвата скоро све староцрногорске говоре, или макар алтернира са *леб*.

⁹ Детаљније о овоме в. Д. Ћупић, *Судбина вокалске групе a + o у говорима Црне Горе*, Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, књ. 6, Титоград, 1985, 207–216.

¹⁰ Уп., нпр., П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (ЗФЛ), књ. XLI/2, Нови Сад, 1998, 116.

појавама у говорима, али Ивић каже да се, нпр., ни у једном опису не може наћи констатација „да консонанти *с* и *з* не могу стајати на крају речи“,¹¹ „а вокал *а* у иницијалном положају“,¹² док су у фонетику уврштани „и подаци о алтернацијама, које по правилу нису посматране као део система морфолошких средстава“. ¹³ Истраживачи су ишли за појавама у језику, објашњавајући их гласовним законима или аналогизмом, а све што није могло добити такво објашњење констатовано је као чињеница, или као одступање од правила. Није се, каже Ивић, осим у неким монографијама, поклањала довољна пажња акценатској стварности у говорима. Нов приступ у структуралном проучавању говора Црне Горе, наравно — не само њих, учињен је у пројекту Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА), тј. у фонолошким описима говора у пунктовима за овај пројекат, гдје се структурални метод удружио са методом лингвистичке географије.¹⁴

Историјска граница између Травуније и Дукље, доцније између Хума и Зете, у XV вијеку — између Херцеговине и Зете, послје турских освајања постаје граница између Босанског и Скадарског вилајета. Та граница је у ствари постојала вјековима, и прије турских освајања, и она је имала утицаја на језичка раздвајања, тј. на успостављање различитих језичких, посебно акценатских граница, које и данас постоје. Те границе су најчешће оштре, иако су их међудијалекатска прожимања у извјесној мјери ублажавала.

У старој Зети су се, поред српскога, каже Ивић, говорила још три језика — албански, румунски језик Влаха (у брдима) и далматски (у приморским градовима). О ова два посљедња немамо података. Као супстрат на овом подручју можемо сматрати управо ова два посљедња, тј. румунски и далматски језик, док је албански нека врста адстрата.

Монофтонгизације у албанским приграничним говорима, које су биле подстакнуте словенским стањем, могле су повратно допринијети „монофтонгизацији рефлекса дугог јата у *и* у говорима муслимана у Плаву, Гусињу и некадашњој Подгорици. Чак се можда и у мрковићком екавизму огледа одјек таквих процеса. Сплет повратних утицаја био би природан на земљишту где су се два језика тако дуго и тако

¹¹ У староцрногорским говорима сугласник *с* може се наћи и на крају ријечи: *гујс* (позив свињи), *тйрус/тйрусе* (узив тјерања магарета) и сл.

¹² Уп. П. Ивић, *Осврћ на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора*, Црногорски говори, ЦАНУ, Титоград, 1984, 39.

¹³ *Исто*.

¹⁴ Уп. *Фонолошки описи српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених Ојшћесловенским лингвистичким атласом*, АНУ-БиХ, Посебна издања, књ. LV, Сарајево, 1981.

блиско укрштала.¹⁵ Ово је интересантно Ивићево запажање, јер се ради о изолованим појавама у црногорским говорима у додиру са албанским, па је, макар за икавизам, доста логично то што Ивић напомиње. Иначе, одакле би се могао икавизам појавити само код наведених муслимана а нема га код тог истог етноса, нпр., у Рожајама, Бијелом Пољу или Пљевљима. А што се екавизма тиче, не би требало одбацити ни нашу претпоставку о ранијим везама садашњег источноцрногорског подручја са екавизмом на истоку, преко сјеверне Албаније.

Говорећи о томе зашто у Црној Гори има више романизација него у Херцеговини, Ивић наглашава чињеницу да је Црна Гора била отворенија према млетачким утицајима него према турским, што за Херцеговину не важи, те је то разлог већим романским утицајима у Црној Гори и њеном приморју него у Херцеговини.¹⁶ „Говори зетско-ловћенског дијалекта доживели су у просеку много више несловенских утицаја него говори највећег дела осталих дијалеката штокавског наречја“, каже Ивић.¹⁷ У напомени о овом питању он, заправо, каже: „Једини дијалекат који у овом погледу можда премашује зетско-ловћенски дијалекат је истарски икавски, чије је подручје знатно мање, а који, уосталом, у том погледу још увек није довољно истражен.“¹⁸

Да поновимо: све у свему, нема ниједне појаве у говорима Црне Горе коју Ивић није анализирао и за њу налазио разлоге. У том смислу, посебно су интересантна његова размишљања о икавизму плавско-гусињских и подгоричких муслимана и екавизму у Мрковићима. При томе треба рећи да је Ивић увијек налазио озбиљне научне разлоге за своје размишљања и тврдње и да ништа није препуштао произвољностима и личним утисцима, те је свему налазио аргументацију у језичким појавама и њиховом међусобном логичном слиједу.

Ако би се у посебној књизи објавили сви радови професора Ивића који се односе на говоре Црне Горе, добила би се солидна дијалектолошка монографија црногорског говорног подручја, са свим класификацијама, проблемима, битном грађом и осталим елементима који чине комплекс црногорских говора.

¹⁵ Уп. *Црногорски говори* (дискусија П. Ивића), 200.

¹⁶ *Исто*, 245.

¹⁷ Уп. П. Ивић, *Српски дијалекти*, 210.

¹⁸ *Исто*, напомена 41.

Драго Чушич (Белград)

ИЗУЧЕНИЕ ПАВЛЕ ИВИЧЕМ ГОВОРОВ ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

Всестороннее и углубленное изучение говоров Черногории профессором Павле Ивичем нашло свое отражение не только в *Диалектологии сербохорватского языка* (1956), но и в ряде диалектологических исследований данной территории. Всем существенным явлениям в данных говорах он уделил должное внимание и таким образом облегчил последующие монографические или специализированные исследования отдельных явлений в рамках данного комплекса. По сути дела не осталось ни одного фонетико-фонологического, морфологического, синтаксического или лексического явления в данных говорах, на которое этот знаменитый ученый не обратил внимания, основывая свои выводы на углубленном анализе и всестороннем проникновении в суть сербской диалектной действительности.